

І. М. САМОЙЛОВСЬКИЙ
(Київ)

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ МОГИЛЬНИК У КИЄВІ НАД ДНІПРОМ

На високому правому березі р. Дніпра, в мальовничому Парку піонерів (кол. Купецький сад), при сплануванні виступу над кручею були в 1935 р. виявлені стародавні поховання. Виступ цей знаходиться між Дніпром і Хрещатицьким яром, на південний схід від пам'ятника 1802 р. (рис. 1). Висота виступу над Дніпром близько 75 м, ширина 15 м.

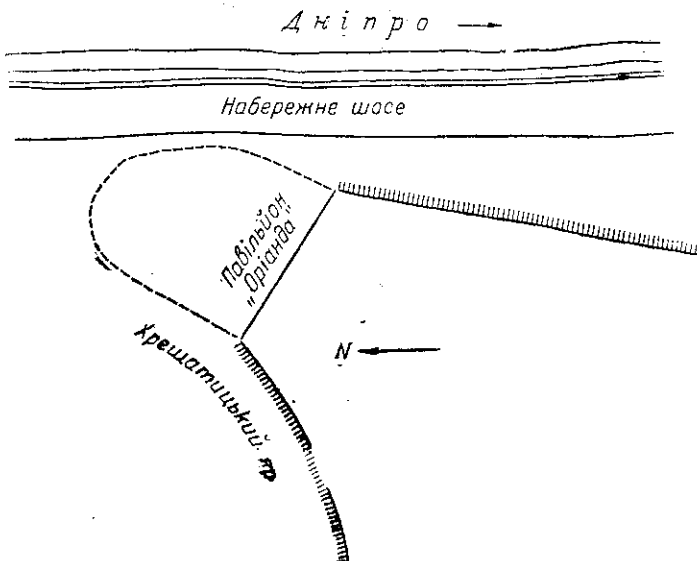

Рис. 1. Схематичний план виступу у Парку піонерів, де знаходиться слов'янський могильник.

Виступ був розкопаний на віддалі 19 м від краю, завглибшки 6 м від рівня сучасної поверхні. Нині там стоїть павільйон „Оріанда“.

Телур цей виступ є рівною поверхнею; зверху на ньому наспаний шар землі. Цей шар, жовтосірого кольору, з різними відтінками і про-

шарками, сягав углиб від 1 до 2 м. У насипаному шарі знайдено польську монету — шеляг 1621 р. — часів Сігізмунда III.

Виступ до вирівнювання поверхні являв собою горб, який на захід і схід утворював поступовий схил. Це помітно з того, що нижче насипаного шару гумусний шар іде не по прямій лінії, а по похилій у західному і східному напрямках.

Гумусний шар — смуга сірого кольору, яка на 40 см униз має один колір, а нижче поступово переходить у ясніший і досягає 60—80 см товщини. Нижче гумусного шару залягає лесовидний суглинок жовтого кольору.

Така стратиграфія місця розкопок на виступі.

Під час розкопування виступу автор цих сторінок провадив археологічні спостереження над виявленими похованнями.

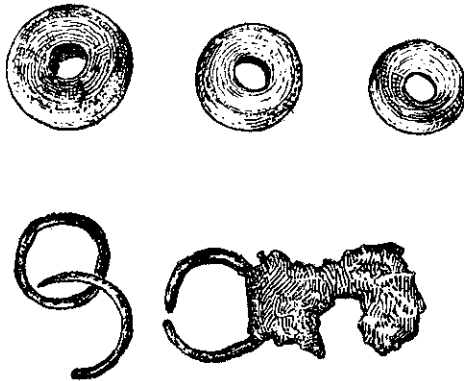

Рис. 2. Речі з поховання.

Поховання траплялися тільки нижче рівня гумусного шару на різній глибині, здебільшого від 1 до 1,5 м, у суглинку. Від сучасної ж поверхні поховання місцями були виявлені на глибині до 3 м. Контур похоронних ям не можна було простежити. Не можна було помітити, щоб і однотонний гумусний шар було ними прорізано: суцільний гумусний шар простягався широкою смугою по схилу виступу. Це добре було видно у розрізі, який утворився внаслідок вертикального зрізування виступу. Це свідчить про давність виявлених поховань.

Хоч контурів похоронних ям не було помітно, проте навколо місць поховань можна було помітити інший відтінок землі, трохи сіруватий; цим відділялося одне поховання від іншого.

Поховання знаходилися одне від одного іноді близько 1,5 м, іноді ж вони лежали ближче, по два поряд. Усього на розкопаній площі розміром приблизно 250—275 м² було виявлено понад 30 кістяків. Кістяки були різної статі і різного віку. Знаходячись у суглинку, вони здебільшого досить добре збереглися¹. Кістяки лежали випростаними на спині, головою на захід, з витягнутими за язичеським звичаєм вздовж тулуба

¹ Взяті до Інституту археології черепи і кістяки втрачені під час Вітчизняної війни.

руками. При похованнях іноді траплялися рештки трухлого дерева від домовин; здебільшого ж слідів домовин зовсім не було помітно. Речі при похованнях знаходили дуже рідко.

В одному похованні (жіночому) кістяк погано зберігся; ще гірше зберігся череп. Довжина кістяка 1,65 м. Домовина зрухла, її сліди ледве були помітні (від домовини залишилось три іржавих залізних цвяхи ковальської роботи). При цьому похованні коло пояса, ліворуч від кістяка, лежали три срібних низькопробних круглих незлютованих кілець з шматочком напівзотлілої шкіри (рис. 2). У ногах кістяка стояв невеликого розміру типовий слов'янський глиняний горщик (рис. 3) з лінійним орнаментом та відігнутими назовні вінцями, зроблений на гончарському крузі. Горщик добре зберігся: висота його 9,75 см, діаметр отвору 7 см, діаметр денця 4,5 см. Денце у нього не зрізане, а відірване від гончарського круга.

У другому похованні в ногах лежали уламки різного посуду, розбитого під час поховання; на черепках посуду є лінійний та хвилястий орнамент. Виявлено тут також і вугілля. При цьому ж похованні знайдені три різного розміру пряслиця з сланцю червонорожевого кольору (рис. 2). Два з них лежало вкупі коло посуду, розбитого в ногах, а одне маленьке — коло стегна з правого боку.

У третьому похованні на глибині 3 м від рівня сучасної поверхні та 1,75 м від гумусного шару коло голови, праворуч її, стояв невеликого розміру глиняний глечик рідкісної форми (рис. 4). Глечик цей має пошкодження на вінцях і шийці. Зроблений він на гончарському крузі з глини, з домішкою кварцю; поверхня його вигладжена і вилощена, коричнюватого кольору, з одного боку трохи червонуватого, з середини темного, у розломі коричнюватосірого; опал досить гарний, але не зовсім рівномірний. Вінця трохи відхилені назовні, шийка вгнута, верхню частину бочка прикрашає орнамент, який широкою смугою оберізує посудину у вигляді двох паралельно врізаних кругів, що з'єднуються між собою теж врізаними лініями, які йдуть зверху вниз. Бочок опуклий, діаметр вінця більший від діаметра шийки; найбільший діаметр у середній частині посудини. Денце плоске, вигладжене, від стінок не відокремлене. Розміри: висота 17 см, діаметр вінця 9 см, бочка 13,8 см, денця 7,8 см, товщина стінок 0,9 см.

Цій цікавій знахідці ми не можемо знайти певної аналогії. Хоча глечик можна порівнювати з деякими посудинами з розкопок у Верхньосалтівському могильнику, наприклад, з глеком (тиквою) з ручкою¹,

Рис. 3. Глиняний горщик з слов'янського поховання.

¹ Фото цього глека подано на табл. XXIII, 107. у „Трудах XII археологічного з'їзду в Харкові“, т. I, стор. 476.

на вичеревках якого типува для хозарської культури геометрична орнаментация, що почасти нагадує орнаментацию нашого глечика.

На території Києва така посудина поки що єдина. Проте виникає припущення, що її можна вважати пам'яткою хозарського перебування у Києві. Адже на Подолі, недалеко від гирла р. Почайни, в урочищі, що названо їх ім'ям, жили хозари. На р. Почайні, як можна зрозуміти із слів літопису¹, була пристань. Коло неї звичайно мешкала торговельна людність, до якої належали і хозари.

Рис. 4. Глечик хозарського типу.

Оригінальним є і міцний череп дорослої людини, знайдений у цьому похованні. Хоч він і не монголоїдний, проте виділяється серед інших знайдених тут черепів надбровними дугами та метопізмом. На лівій надбровній дузі черепа є наростень над заглибиною, що утворився від удару, може шаблею. Видно, що поранене місце загоїлось за життя людини.

Як свідчить знайдений при кістяках інвентар, за винятком глечика, це — слов'янські поховання.

Поховання траплялися на всій розкопаній площі виступу. Вони, крім того, йдуть вглиб парку; це виявилось, коли стінки обрізу виступу згодом обвалилися і з обвалом землі випали кістяки. Крім того, в обрізі стінки виступу було видно інші поховання. Все це, безперечно, вказує на те, що тут, над Дніпром, знаходиться слов'янський могильник.

¹ Іпат'єв. летопись, СПб., 1871, стр. 40.

Відкритий могильник далі не досліджували. Можна припускати, що на цьому виступі розкопано тільки край могильника і центральні поховання можуть бути виявлені далі від краю кручі, що вони могли б дати більш речового матеріалу для дослідження могильника і виявлення культури тієї людності, яка ховала у ньому своїх мерців.

Досліджений виступ не зберіг свого початкового вигляду, бо Дніпро весь час підмиває правий берег, а крім того, край виступу ще в 1896 р. був зрізаний. Тоді теж були виявлені поховання. Знайдені при них речі потрапили до Москви в Історичний музей, бо в Києві на той час історичного музею ще не було.

На південний схід від виступу, метрів за 300 від нього, теж на виступі (уже зрізаному), знайдено поруч два давніх поховання. У цих похованнях речей не виявлено. Можливо, що раніше обидва ці виступи з'єднувалися між собою і там теж були давні поховання. Поховання без речей були знайдені в 1914—1915 рр. та в 1936 р. також при вході до Парку піонерів, уже з другого боку виступу — з південного, на схилі гори, метрів за 250 від місця, де виявлено слов'янські поховання з інвентарем.

Знайдені при похованнях речі датують цей могильник XI—XII ст. ст. На ранній час поховань вказує і знайдений при них глиняний глечик хозарського типу.

При похованнях не було виявлено ознак християнського ритуалу, наприклад, хрестиків; мерців ховали за язичеським звичаєм. Отже, й дотримання цього звичаю промовляє про ранній час поховань: у Києві, центрі християнізації, пізніше не дотримувалися язичеських похоронних звичаїв.

Поблизу цього слов'янського могильника треба шукати й синхронне йому слов'янське селище. Але ні про селище, ні про могильник немає жодних писаних відомостей. Селище це (чи присілок) могло міститися за тодішнім містом, коло Хрещатицького яру, поблизу пристані, що, як уже згадувалось, була в ті часи біля гирла р. Почайни, яка на той час протікала недалеко під горою. Натяк на таке селище дають знайдені поблизу могильника монетні скарби часів раннього феодалізму.

У Дніпрі, поблизу Хрещатицького яру і джерела, в 1888 р. знайдено скарб, що складався з „древних русских гривен“¹. А в проваллях Хрещатицького яру в 1787 р. виявлено глечик з стародавніми срібними монетами і гривнами².

За давніх часів під Хрещатицькою горою на березі Дніпра було просторе, придатне для заселення місце³. Тут десь коло Хрещатицького джерела і р. Почайни в XI ст. знаходилася „Турова божиця“⁴, біля якої збиралося народне віче, наприклад у 1146 р. А коло пристані при впадінні р. Почайни у Дніпро, ще в X ст., на думку Максимовича, було київське торговище — одно із восьми, про яке згадує Дитмар Мерзербурзький.

¹ М. Беляшевский, Монетные клады Киевской губернии, К., 1889, стр. 49. Чтения в истор. обществе Нестора Летописца; О монетных кладах, найденных в Киеве и его окрестностях, кн. 2, К., 1888, стр. 15.

² Сборник материалов для исторической топографии Киева, К., 1874, стр. 166.

³ М. А. Максимович, Собрание сочинений, т. II, К., 1877, стр. 69.

⁴ Там же, стр. 43.

У цій же місцевості, коло пристані, з давніх-давен був перевіз через Дніпро, а в 1115 р., за літописними даними, Володимир Мономах збудував навіть міст.

От з якими моментами історичної топографії Києва пов'язується нововідкритий слов'янський могильник, що має значення при висвітленні питань, не з'ясованих в історії древнього Києва.

И. М. САМОЙЛОВСКИЙ

СЛАВЯНСКИЙ МОГИЛЬНИК В КИЕВЕ НАД ДНЕПРОМ

Резюме

Этот могильник открыт в 1935 г. на выступе высокого правого берега Днепра, в Парке пионеров, когда там производились земляные работы для сооружения павильона „Орианда“.

В это время на площади, приблизительно в 250—275 м², было обнаружено около 30 захоронений разного возраста и разного пола. Захоронения находились в суглинке на глубине до 3 м от современной подсыпанной поверхности, а от первоначальной — на глубине от 1 до 1,5 м.

Инвентарь при захоронениях встречается редко. При них были найдены: три серебряные круглые, неспаянные кольца с кусочком полуистлевшей кожи, три шиферных пряслица, славянский кружальный глиняный горшочек (9 см высоты), украшенный линейным орнаментом, фрагменты с волнистым и линейным орнаментом и небольшой глиняный орнаментированный кувшинчик редкой формы (17 см высоты), сделанный на гончарном круге, коричневатого цвета, с лощеной поверхностью. Этот кувшинчик можно рассматривать как сосуд хозарского типа. Он стоит особо среди находок г. Киева.

В могильнике обнаружены погребения по языческому обряду. Могильник датируется XI—XII вв. нашей эры.
